

Robert Matijašić,

Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana,

Zagreb: Leykam international, 2009., 290 str.

Nakladnička kuća Leykam international bibliotekom Hrvatska povijest nastoji realizirati sintezu hrvatske povijesti u kojoj će, prema uobičajenom historio-grafskom pristupu nacionalnim povijestima, svoje mjesto naći i spoznaje o prapovijesti i antici ozemlja na kojemu će se od ranog srednjovjekovlja razvijati hrvatska povijest u užem smislu. Nakon tri knjige, tiskane 2007., kojima je obuhvaćeno razdoblje hrvatske povijesti u ranom novom vijeku – *Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku*, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* te *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku* – u rujnu 2009. tiskana je četvrta knjigu spomenute biblioteke *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana* Roberta Matijašića. Urednik biblioteke je Neven Budak, a recenzenti knjige su Nenad Cambi i Bruna Kuntić-Makvić.

Knjiga je uvezana u dvije inačice, tvrdom i mekom uvezu formata 24x17 cm. Nakon autorova predgovora (9-10) na sljedećih 246 stranica slijedi sintetiziran prikaz antičke povijesti hrvatskih zemalja, od prvih tragova pisane povijesti naših prostora, koja započinje grčkom kolonizacijom u VI. st. pr. Kr., do početka dominata, administrativnog uređenja Rimskog Carstva provedenog za Dioklecijana, kada prema konvencionalnoj historiografskoj podjeli započinje razdoblje kasne antike, među istražiteljima prošlosti tumačeno kao prijelazno razdoblje u procesu preobrazbe antičke u srednjovjekovnu civilizaciju. Time sadržaj knjige obuhvaća dugačak vremenski raspon od gotovo devet stoljeća, strukturiranih u sedam povijesno-kronoloških cjelina (poglavlja) podijeljenih u manje cjeline (potpoglavlja). Na kraju svakog poglavlja navedena je relevantna bibliografija za pojedinu cjelinu, čime je čitatelju predstavljen praktičan i pregledan tematski prikaz bibliografskih jedinica. Prema autorovim riječima, “u ovakvu je knjigu nemoguće uvrstiti sve važne bibliografske jedinice, izbor je nužno subjektivan, tako da upućeniji čitatelj neće naći sve one tekstove koje bi po vlastitim kriterijima očekivao” (9). Uz “Popis kratica” (258-261) i “Kazalo” (271-290), knjigu obogaćuje šest povijesnih zemljovida (262-270).

U prvom poglavlju (“Uvod”, 11-29) razlaže se geografski i geopolitički okvir stare povijesti naših krajeva (11-13) te je pojam “hrvatske zemlje” definiran kao prostor koji izlazi iz okvira političkih granica suvremene Hrvatske,

a na kojem su se odvijali procesi hrvatske povijesti. Zbog jedine čvrste konstantne povijesnih tijekova koja se ogleda u promjenjivosti, današnje političke granice ne mogu se koristiti kao zemljopisni okviri proučavanja starijih povijesnih razdoblja te se stoga općenitije govori o “povijesti hrvatskih zemalja u antici” ili o “hrvatskom povijesnom prostoru u antici”. Naglašene su geomorfološke karakteristike jadranskog, dinarskog i panonskog prostora kojima je djelomično uvjetovan razvoj povijesnih tijekova u antici, osobito u rimskom razdoblju, kada se romanizacija prije i intenzivnije manifestirala na područjima koja su bila prometno povezana. Prije sažetog pregleda povijesti hrvatskih zemalja u antici do Dioklecijana (18-25), autor sintetizira najvažnije antičke geografske, historiografske, etnografske i druge tekstove iz kojih proizlazi glavna interpretacija događajne povijesti, ali je naglasak stavljen i na materijalne izvore koji ponekad znatno dopunjavaju mozaičku sliku stare povijesti (13-18).

Poglavlje “Prapovijesni etnički supstrat” (30-50) prikazuje heterogenu i zamršenu sliku željeznodobnih naroda hrvatskog povijesnog prostora. Etničke su zajednice na području Dinarida i istočnog Jadrana, zahvaljujući nekritičkim i pogrešnim interpretacijama povijesnih izvora pozitivističke historiografije humanizma, prosvjetiteljstva, romantizma i nacionalnog preporoda, u antičku povijest naših krajeva ušle pod nazivom Iliri. Nasuprot mišljenju starije historiografije do sredine XIX. st., koja je Ilire shvaćala kao jedan jedinstven narod, riječ je o konglomeratu u većoj ili manjoj mjeri srodnih i kulturno bliskih naroda. Najstariji pisani izvori, sve do rimskog doba, razaznaju mnogobrojna etnička imena na istočnoj obali Jadrana. Pseudoskilak u IV. st. pr. Kr., nabrojajući niz etničkih imena između Cetine i otoka Krfa, spominje i Ilire, čije se etničko ime posredstvom Rimljana proširilo na druge, susjedne i kulturno srodne narode, da bi se u konačnici preobrazilo u zemljopisno-administrativan pojam, rimsku provinciju Ilirik. Panonskoj skupini naroda pripadaju nekeltske zajednice u sjevernim Dinaridima i sjeverno od Save i Drave. Analfabetizam ilirskih i panonskih naroda na prijelazu iz prapovijesnog u povijesno doba, promjenjivost etničke slike te ograničene i često nepouzdanе pisane vijesti, ponekad mitološkog karaktera, grčkih i rimskih stopisaca otežavaju njihovo proučavanje.

Pitanje etnogeneze prapovijesnih naroda hrvatskog povijesnog područja koja je, s izuzetkom keltskih naroda u današnjoj kontinentalnoj Hrvatskoj, bila dovršena početkom željeznog doba, još uvijek nije moguće jednoznačno determinirati. U oblikovanju brojnih naroda sudjeluje nekoliko etničkih

skupina indoeuropskog porijekla: ilirska, panonska i keltska, te niz manjih indoeuropskih etničkih grupa koje su zasada neodređene. Izlažući dvije glavne teorije o etnogenezi ilirskih naroda, migracijsku i starosjedilačku, autor se priklanja posljednjoj, koja oblikovanje ilirskih, panonskih i drugih narodnosnih zajednica koje se ne mogu pripisati ni ilirskom ni panonskom etnosu definira kao etnički kontinuitet između bronzanodobnih i željeznodobnih stanovnika jugoistočne Europe, ne isključujući u potpunosti migracijsku komponentu i naglašavajući interakciju između pojedinih zajednica koja je uvjetovala njihovo fizičko i kulturološko prožimanje.

“Grčka kolonizacija” naslov je trećeg poglavlja (51-86). Najstarije mitografske priče o našoj obali Jadrana koje se nalaze kod grčkih tekstopisaca vežu se za sudbine trojanskih junaka Diomeda i Antenora. Diomedovim otocima u antici nazivali su Tremite, ali i Palagružu, dok je rt Ploča, između Šibenika i Trogira, nazivan *promunturium Diomedis*, gdje su kraj Rogoznice pronađeni ostatci svetišta s ulomcima grčkog keramičkog posuda, od kojih su neki imali ugrebano Diomedovo ime. Godine 734./733. pr. Kr. Korinćani su istjerali Liburne s otoka Krfa i time osigurali polaznu točku grčke kolonizacije Jadrana. Nakon utemeljenja grčkih kolonija u današnjoj središnjoj i sjevernoj Albaniji (Epidamna 627. i Apolonije 588.), Knidani su osnovali prvu grčku koloniju na hrvatskom prostoru, Crnu Korkiru (*Kórkyra 'e Mélaina*) na otoku Korčuli, čime započinje antičko doba, odnosno pisana povijest hrvatskih zemalja. Danas ne raspolazemo arheološkim tragovima o ovoj koloniji, a izvori izričito ne spominju godinu njezina osnutka, tako da razne interpretacije datiraju osnutak u početak, sredinu ili posljednja desetljeća VI. st. pr. Kr. Također je upitno vrijeme njezina postojanja, no vjerojatno je bila kratka vijeka jer je izvori u IV. st. pr. Kr. više ne spominju.

Najstarijem i najopsežnijem grčkom pisanom izvoru nepoznata autora, s obiljem geografskih, etnografskih i mitografskih podataka o našoj obali u IV. st. pr. Kr., Pseudoskilakovom Periplu posvećeno je zasebno potpoglavlje (61-69). Prepisivačkom tradicijom kasnijih stoljeća u izvorni su tekst višestruko umetani podatci, što je ovom djelu priskrbilo epitet “najiskvarenije knjige”. Autor razlaže povijesno-filološke analize od 20. do 25. poglavlja, odnosno dijelove teksta u kojima se opisuje istočna obala Jadrana, iz čega se jasno uočava hibridan i višeslojan karakter teksta.

Početak IV. st. pr. Kr. počinje pod utjecajem politike sirakuškog tiranina Dionizija intenzivna grčka kolonizacija, kada se osnivaju grčke kolonije na Visu (*Issa*) 392. – 385. i Hvaru (*Pharos*) 385./384., a u drugoj polovici IV.

st. pr. Kr. i isejska kolonija nepoznata imena u Lumbardi na Korčuli. Krajem III. st. pr. Kr. isejski su Grci osnovali dvije, politički i gospodarski o Isi ovisne naseobine na susjednom kopnu, u Trogiru (*Tragourion*) i Stobreču (*Epetion*). Razdoblje IV. i III. st. pr. Kr. vrijeme je pojačanog prodora antičke civilizacije na hrvatski povijesni prostor, koji se otad češće pojavljuje u povijesnim vrelima. Uz pisanu povijest, u poglavlju se razmatraju i brojni numizmatički izvori koji su u historiografiju naše antike unijeli više nerazriješenih pitanja. Među grčkim novcem ističu se primjerci iz farske kovnice, poznati u nekoliko tipoloških inačica. Uz kovanice na kojima se u legendi nalazi ime Fara, na Hvaru se krajem IV. st. kovao i novac na kojemu su početna slova imena grada Dimale u današnjoj Albaniji, no historiografija još nije utvrdila nedvosmislenu vezu između Fara i Dimala. Neriješen problem predstavlja i novac grčke naseobine Herakleje, koja zasad nije pouzdano ubicirana, ali, prema velikom broju pronađenih primjeraka ovog novca na Hvaru, mogla bi se i ovdje tražiti. Također je neodgovoreno pitanje novac s Visa s prikazom mladića i natpisom *Ionio*, koji je dijelom nastao prekovom heraklejskog i farskog novca. O Joniju, koji je prema Teopompu bio ilirski vladar, još nitko nije ponudio jednoznačan odgovor na pitanje je li riječ o stvarnoj osobi ili mitskom eponimu Jonskog mora. Temeljem mnogobrojnih materijalnih ostataka autor komentira i pitanja vezana uz planimetriju grčkih gradova, društvene strukture, gospodarstvo, ali i duhovnu kulturu u vidu nekropola i kultova koji su posvjedočeni u grčkim kolonijama istočnog Jadrana.

Četvrto poglavlje nosi naslov "Ratovi s Rimljanima i rimsko osvajanje Ilirika" (87-124). U potpoglavljima se izlaže povijest ilirskih i histarskih ratova, kao i ratovanje s drugim narodima u Iliriku do sredine I. st. pr. Kr. Razdoblje od kraja 30-ih godina III. st. pr. Kr. do sredine I. st. pr. Kr. obilježeno je nizom ratova kojima su Rimljani isprva nastojali osigurati sigurnu plovidbu Jadranom, a od Gencijeva poraza 168. pr. Kr. učvrstiti i proširiti svoj posjed na južnom Jadranu. Prva rimska vojna intervencija na istočnoj obali Jadrana bila je usmjerena protiv Ilirskog kraljevstva, vojno-političke zajednice monarhijskog tipa na području južnog Jadrana i njegova zaleđa, čiji su podanici ugrožavali sigurnost plovidbe na Jadranskom i Jonskom moru. Ilirska kraljica Teuta prisiljena je abdicirati 228. pr. Kr., a njezin vojskovođa Demetrije Farski prelazi na stranu Rimljana, od kojih pod rimskim protektoratom dobiva na upravu dio ilirskog teritorija. Želeći proširiti područje svoje vlasti Demetrije se politički približava makedonskom kralju Filipu V., čime postaje neprijatelj rimske države. Kao rezultat vojno-političkih previranja na

širem području južnog Jadrana i uspješne Demetrijeve diplomatske aktivnosti, kojom je potaknuo Histre na pojačano gusarsko djelovanje usmjereno na rimske brodove u sjevernom Jadranu, uslijedio je 221. pr. Kr. vojni pohod na Histre, kada su razorene histarske gradine, odnosno gusarska gnijezda smještena uokolo duboko uvučenih zaljeva u južnoj Istri. Ubrzo nakon kaznenog pohoda na Histre, ista politika rimskog kažnjavanja dostigla je Demetrija, koji nakon poraza kod Fara 219. pr. Kr. bježi na makedonski dvor, a sljedećih pola stoljeća Ilirskim kraljevstvom vladaju kraljevi u službi rimskih interesa. Godine 181. pr. Kr. utemeljena je latinska kolonija Akvileja iz koje je rimska vojska 178. pr. Kr. krenula na osvajanje Histrije, okončano 177. osvajanjem Nezakcija, posljednjeg uporišta otpora rimskom osvajanju. Nakon pada Nezakcija rimski se Senat do sredine I. st. pr. Kr. zadovoljava slobodnom plovidbom sjevernim Jadranom i formalnim priznavanjem svoje vlasti. Posljednji pohod protiv ilirskih kraljeva Rimljani su poduzeli 168. pr. Kr., nakon što se Gencije priklonio makedonskom kralju Perzeju, a posljedica je ove rimske vojne prestanak postojanja Ilirskog kraljevstva. Organizacijom rimske uprave na teritoriju Gencijeve države stvorena je jezgra iz koje će se kasnije oblikovati upravno područje nazvano Provincija Ilirik.

Na obalnom pojasu međurječja Krke i Cetine iz unutrašnjosti se oko 180. pr. Kr. naseljavaju Delmati, narod koji će do početka I. st. posl. Kr. biti glavni pružatelj otpora rimskom prodiranju u Dalmaciji. Niz rimsko-delmatskih vojnih sukoba započinje 156./155. pr. Kr. razaranjem delmatske prijestolnice Delminija, a, prema fragmentiranim pisanim vijestima, u sredinu II. st. pr. Kr. datira se i prvi sukob Rimljana s panonskim narodima u međurječju Drave i Save. Uz rimske pobjede protiv Ardijejaca i Plereja na južnom Jadranu 135. pr. Kr., vrela spominju i uspješne vojne intervencije protiv Japoda 129. pr. Kr., kada je u rimskoj vlasti objedinjeno područje od Akvileje do rijeke Krke, a desetljeće kasnije Rimljani ponovno poražavaju Segešćane i Delmate. Novi poraz Delmata dogodio se 78. – 76. pr. Kr., kao reakcija na delmatsko zauzeće Salone, tada grada naseljenog pretežno grčkim i rimskim trgovcima, obrtnicima i drugim poduzetnicima. Začetak provincijalne uprave uspostavljen je nakon Trećeg ilirskog rata. Ipak, provincija sa stalnom upravom i namjesnikom utemeljena je tek krajem Republike, kada Rim učinkovito nadzire kompletan obalni pojas istočnog Jadrana.

“Ilirik u vrijeme Cezara i Oktavijana Augusta” (125-181) poglavlje je koje sadrži razdoblje od prvog trijumvirata do pacifikacije Ilirika krajem Augustove vladavine. U vrijeme Cezarova prokonzulata u Iliriku 59. – 49.

pr. Kr. na obalnom području razvijaju se konventi rimskih građana, neformalne zajednice prvenstveno rimskih trgovaca koje su prethodile osnivanju kolonija. Nakon dijela u kojem autor razlaže epizode građanskog rata između Cezara i Pompeja 49. – 47. pr. Kr. odigrane na našoj obali (129–137), naredne su stranice (137–147) posvećene osnivanju kolonija rimskih građana, s čime se intenzivira proces romanizacije starosjedićkog stanovništva. Pitanje osnutka kolonija na istočnom Jadranu zbog nedostatka pisanih povijesnih vrela u historiografiji se razmatra prosudbom svih drugih podataka, koji se, naravno, raznoliko interpretiraju. Osnutak svih obalnih iliričkih kolonija autor datira u posljednje godine Cezarova života, ali prije same rasprave o osnutku kolonija ističe da zbog nedostatka konkretnih pisanih vrela kod interpretacije dostupnih podataka “ostaje određena nesigurnost i mogućnost dvosmislenog (pa i višesmislenog) tumačenja” (138). Pri izlaganju najstarijih tragova topografije rimskih kolonija na istočnoj obali Jadrana iznose se i mišljenja prisutna u hrvatskoj historiografiji antike koja datiraju osnutak kolonija *Pola*, *Jader* i *Parentium* u Oktavijanovo, odnosno Augustovo i Tiberijevo doba.

Oktavijan je 35. pr. Kr. uspješnim pohodom na Japode i Segešćane započeo sa sustavnim osvajanjem Ilirika (147–158). Delmati su, osobito nakon dvije pobjede nad Cezarovom vojskom kod Promone i Sinotija, krajem petog i početkom četvrtog desetljeća I. st. pr. Kr. bili u nemilosti rimske države te je sljedeća Oktavijanova vojna kampanja 34. – 33. pr. Kr. bila usmjerena na njihovo pokoravanje. Uz osvajanje šireg delmatskog područja u zaleđu obale 33. pr. Kr., poraženo je i niz naroda na području Dinarida. Augustovo doba (158–168) relativno je mirno razdoblje u Iliriku, koje je prekinuto upadom Panonaca i Noričana u Istru i ustankom u Dalmaciji 16. pr. Kr. Između 14. i 9. pr. Kr. rimska vojska ratuje s panonskim narodima i svake godine sustavno guši ustanke Delmata. Posljedica rimskih vojnih intervencija u Panoniji uspostavljanje je rimske vlasti na prostoru između Jadrana, preko Dinarida do Drave i hrvatskog Podunavlja. U razdoblju Augustove vladavine dovršeno je urbanističko oblikovanje kolonija, a administrativnom reformom krajem I. st. pr. Kr. Istra zapadno od rijeke Raše priključena je Desetoj italskoj regiji, čime je postala sastavni dio Italije. Razmjerno je dosta prostora posvećeno razmatranju poznatih podataka o arhitekturi, organizaciji gradskog i izvangradskog prostora te rimskoj graditeljskoj baštini u gradovima s urbanom tradicijom od rimskog doba do suvremenosti. Dodjeljivanjem municipalnih povlastica priobalnim zajednicama, osobito na području Liburnije, prihvatanjem latinskog jezika i pisma, isprva od strane lokalnih elita, starosjedićko stanov-

ništvo postupno se uključivalo u osnovne tijekove rimske uljudbe. Novačenje starosjedilačkog stanovništva za rat protiv Germana i nemilosrdna naplata poreza uzrokovali su nezadovoljstvo među narodima Ilirika, koje je kulminiralo Velikim panonsko-dalmatinskim ustankom 6. – 9. godine. Ustanak je izbio među Dezidijatima u središnjoj Bosni, a ubrzo se proširio na gotovo sve panonske i ilirske narode i plemena. O ovom ustanku, koji je ozbiljno uzdrmao stabilnost mladog Rimskog Carstva, u knjizi su sintetizirane dosadašnje spoznaje u zasebnom potpoglavlju (168–176).

Poglavlje “Dalmacija i Panonija: oblikovanje provincija” (182–221) bavi se administrativnim uređenjem provincija Dalmacije i Panonije, nastalih podjelom Ilirika neposredno nakon gušenja ustanka i romanizacijom, sagledanom kao proces akulturacije starosjedilačkog stanovništva i novodoseljenog italiskog građanstva. Kako je uz civilnu upravu važno sredstvo romanizacije bila vojna nazočnost, nakon opisa administrativnih granica novih provincija autor se posvećuje sintetiziranju podataka o vojnim postrojbama koje su poslije pacifikacije Ilirika 9. g. ostale stacionirane u provincijama i njihovu značenju za opći društveni razvoj i romanizaciju. Legijski tabori u Burnu i Tiluriju, ali i tabori pomoćnih postrojbi sa svojim legijskim područjima bili su u stalnoj interakciji s okolnim stanovništvom i pridonijeli širenju rimskog načina života. Prikazani su razmjerno skromni poznati podatci o carskim namjesnicima i njihovu djelovanju u Dalmaciji i Panoniji tijekom I. st., nakon čega autor opsežno izlaže materijalnu i duhovnu infrastrukturu romanizacije koja se ogleda u cestogradnji, naseljavanju i organizaciji kolonijalnih agera, davanju povlastica starosjedilačkom stanovništvu te u epigrafskim i likovnim spomenicima iz kojih proizlazi tumačenje sinkretizma autohtonih i rimskih božanstva, ali i stupnja romanizacije, osobito kroz onomastičke ostatke.

U Vespazijanovo doba započinje izgradnja čvrste linije obrambenih utvrda na Dunavu, a vojska je tijekom cijele antike tu imala velik značaj jer je štitila vanjsku granicu Carstva. Blizina granice uvjetovala je dobru prometnu infrastrukturu koja je povezivala važnija naselja provincije, a velika količina rimske vojske u Panoniji pogodovala je gospodarskom razvoju senatorskih posjeda u Istri, čiji su se proizvodi, osobito maslinovo ulje, izvozili u Panoniju i na šire područje Podunavlja. Važno središte u zapadnom dijelu provincije bio je Sisak (*Siscia*), koji je za Vespazijana uzdignut na rang kolonije. U isto vrijeme municipijem postaje Ščitarjevo (*Andautonia*) kraj Zagreba, a također je unaprijeđen status nekih zajednica u provinciji Dalmaciji.

Posljednje poglavlje, naslovljeno “Istra, Dalmacija i Panonija u II. i III. stoljeću”, u prvom dijelu donosi pregled nastavka dodjeljivanja municipalnih povlastica pojedinim zajednicama, rudničkih djelatnosti u Dalmaciji i Panoniji, fiskalnih uprava, ostalih materijalnih tragova romanizacije, a zatim i vojno-političke krize Carstva u III. st. i njezinih manifestacija u našim krajevima. Prva polovina II. st. obilježena je daljnjim mirnim razvojem koji traje od kraja Augustova razdoblja. Iako u Istri i Dalmaciji nije bilo novih osnivanja kolonija, neke dalmatinske peregrinske zajednice tijekom II. st. dobivaju municipalitet. U Panoniji, koja je početkom stoljeća podijeljena na dvije provincije, proces romanizacije kasnio je za istim u priobalnom dijelu hrvatskog prostora; tako su Ptuj (*Poetovio*) i Osijek (*Mursa*) uzdignuti na rang kolonije, a municipiji postaju Daruvar (*Aque Balissae*) i Vinkovci (*Cibalae*). Važna gospodarska grana u Panoniji i Dalmaciji bila je rudnička djelatnost i metalurgija, koja je pod državnim nadzorom, osobito tijekom II. i III. st., razvijena u središnjoj i istočnoj Bosni. Nadgrobni spomenici, natpisi i pogrebni običaji svjedoče o stupnju romanizacije, ali i o novim duhovnim vjerovanjima orijentalnog porijekla, u II. st. sve prisutnijima u našim provincijama. Upadom germanskih plemena preko Dunava do sjeverne Italije 168. opustošene su panonske provincije. Krajem II. st. raste uloga vojske u panonskim provincijama koja sada postaje politička snaga, a uskoro i presudan oslonac carske vlasti.

Objedinjavanjem pisanih i materijalnih izvora, uz konzultiranje velike količine objavljene literature, autor je, koliko to raspoloživost podataka dopušta, prikazao cjelovitu sliku antičke povijesti hrvatskog povijesnog prostora do kraja principata. Događajna povijest nadopunjena je spoznajama o antičkom urbanizmu, arhitekturi, cestogradnji, duhovnoj kulturi i drugim, u povijesnim vrelima nezabilježenim, kulturološkim interakcijama i prožimanjima starosjedilačkih i novonaseljenih naroda. Valja napomenuti da je ova knjiga dugo bila očekivana na policama naše historiografije kao prvi sintetski prikaz antičke povijesti hrvatskog prostora pisan hrvatskim jezikom.

Davor Bulić